

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ СУСПІЛЬСТВА З ПРИРОДНИМ СЕРЕДОВИЩЕМ НАПРИКІНЦІ ХХ СТОРІЧЧЯ

Наприкінці ХХ сторіччя людство прийшло до усвідомлення необхідності формування нової моделі розвитку цивілізації, безпечної для оточуючого середовища. Тип прогресу, запропонований техногенною цивілізацією, себе вичерпав, доказом чого є глобальні проблеми людства, які виникли внаслідок розгортання даного типу розвитку (зокрема, прикладом може бути глобальна екологічна криза). Людське суспільство, як і біосфера, знаходиться у досить невизначеному стані. Внаслідок антропогенної діяльності, яка за останній час надзвичайно стрімко зростає, порушена багатовікова рівновага природних процесів та циклів, відновити які відомими на сьогодні методами неможливо. Явища глобальних екологічних проблем свідчать про існуючу кризу свідомості, що, відповідно, ставить виклик необхідності переосмислення цінностей. Чітко постає потреба зміни світоглядної орієнтації людського ставлення до природи у наступному цивілізаційному розвитку.

Актуальність теми зумовлена необхідністю розуміння на сучасному етапі взаємозв'язку розвитку суспільства й природного середовища як коеволюційного феномена, який обґрунтовує як суттєве для світогляду сучасної людини розуміння того, що їй майбутнє істотно залежить від того, на яких засадах вона, як домінуючий вид, буде діяти в природі, в біосфері. Розгляду даних питань частково торкалися у своїх працях такі вчені як: О. С. Баб'як, П. Д. Біленчук, Ю. Д. Бойчук, М. М. Бринчук, Н. С. Гринчак, В. С. Джигирей та інші вчені-юристи. Метою цієї статті є більш детальна методологічна розробка, а також вивчення історичних типів взаємодії суспільства з природним середовищем.

У стародавні часи природа розглядалась як найвище ідеальне утворення божого розуму, недосяжне для людини, й тому вона вище людини, яка повинна підкорятись природі. У середньовіччі переважали натуралістичні концепції форм існування людини і суспільства у природному середовищі, за якими людина і природа розглядалися як рівні «партнери» природного походження. Індустріальний період розвитку суспільства концептуально змінив погляди людини на середовище свого існування, за якими природа сприймається як скарбниця, з якої можна черпати її багатства для забезпечення потреб людини і суспільства. Постіндустріальний період висунув філософські концепції перетворення природи і створення штучного соціально-природного середовища, де людина є «творцем» природи, а тому посідає над природою. Із зазначеного випливає, що функціонування природи й розвиток суспільства перебувають у нерозривному взаємозв'язку. Це відбувається на засадах діалектичної єдності та боротьби протилежностей.

В основу взаємодії суспільства з природним середовищем покладається системний підхід, який є відповідним, тому що взаємодія з природним середови-

щем є системою. У природничих та гуманітарних наукових дослідженнях найбільш детально представлені економічна й екологічна форми взаємодії людини і суспільства з природним середовищем, а інші форми (наприклад, біологічна (фізіологічна), соціальна (духовна), які є не менш важливими і на сучасному етапі навіть стають більш значущими, викладені як самі по собі зрозумілі для існування людського суспільства у природному оточенні або поєднуються з «основними». Це не є вірним. Адже від того, що покладено в основу формування та розвитку суспільства, й визначаються напрямки діяльності науковців, навчальних закладів, засобів масової інформації, політиків, на них орієнтуються упродовж довгих років, виховуючи підрастаючі покоління, прищеплюючи їм характерний спосіб господарювання, стиль споживання та використання природних ресурсів, і, як наслідок, формуючи новий стиль життя.

Отже, якщо казати про давні часи, то слід зазначити, що тоді людина не відокремлювала себе від обожнюваної, а отже, недоторканої природи, не вважала себе її «царем», проте була переконана у власному значенні, в тому, що є частиною грандіозного цілого. З давнини домінуюча парадигма природокористування є одним із провідних чинників екологічної культури нації. Провідною формою природокористування в Україні з часів трипільської культури було орне землеробство, яке супроводжувалося й відповідним світоглядом або світосприйняттям природи — природошанування [1, 4]. Скарбниця народної мудрості українців багата на прислів'я та приказки про природу, її явища, рослинний і тваринний світ. Ці народні афоризми відображають взаємини людини з природою від найдавніших часів, коли ще формувалися початки словесного мистецтва. «В погоду і смутний повеселіє», «Грім гримить — хліб буде родить», «Доц у пору — золото», «Як сіно косять, то дощу не просять», «Зима без снігу — літо без хліба», «Коли квітень з водою, то травень з травою», «Будьте здорові, як вода, а багаті, як земля!» та ін. [2, 25]. Своєрідним культом у наших предків була вода. З давніх-давен українці з особливою ретельністю охороняли й прикрашали джерела, вважаючи їх святими місцями. Не випадково, що з криницями пов'язані численні легенди про сховані скарби, хоч ціннішого скарбу, ніж вода, в природі, очевидно, не існує. Вода свята. Вода береться із землі. До води народ ставиться з повагою і вважає за гріх плювати в неї і говорити лайливі слова. Завжди вважалося за велику наругу задивлятися у дзеркало води. Народні повчання говорять: «Заглядатимеш в колодязь — затягне водяна баба», «Чепуритимешся над водою — обсяде на щоках віспа» і т. д. [2, 28]. І то було не стільки залякування, скільки велика повага до води, адже вона завжди має бути чистою. Прислів'я говорить: «Не плюй в криницю, бо доведеться ще пити водицю».

Етичні норми нашого народу забороняли нищити, вбивати з примхи. У той далекий час люди розуміли, наскільки вразливою є природа, й застерігали байдужих: «Будь обережний, поряд з тобою інші істоти, дай їм жити». Високий рівень розуміння явищ природи, екологічне світосприйняття наших предків виявляється у народних прикметах, приказках та прислів'ях — було створено певний кодекс, який вимагав ставитись до природи як до святині [3, 20].

В середині ХХ століття виникає нове бачення природи. Остання стала сприйматися як навколишнє середовище і зовнішня необхідна умова життя людини, яким загрожує небезпека, а отже, необхідний і захист. Формуються першочергові завдання з охорони природи. Формується екологічне право як галузь права. Неабиякий вплив на змінення світосприйняття суспільства справила праця «Межі росту» (The Limits to Growth), в якій передбачалася деградація природного середовища, що вийшла у світ в 1972 р. (за ред. Д. Медоуза, Нью-Йорк, США) [4, 5]. Крім того, в сучасний період у науковій літературі все частіше зустрічаються твердження про зародження принципово нового типу природокористування — ноосферного або інформаційного.

Саме сьогодні настав той час, коли розум у найбільш високому розумінні повинен визначати ставлення до навколишнього природного середовища [5, 272], коли людина, ставши потужною геологічною силою, осягаючи закони природи, може перебудовувати «свою працею і думкою область свого життя». Проте слід зазначити, що чіткого практичного визначення поняття ноосферного природокористування в сучасній літературі не міститься [6, 7]. Процес утворення ноосфери досить поступовий, і сьогодні думки вчених про реальність ноосфери неоднозначні. Навіть сам Вернадський, зі всією властивою йому геніальністю, де в чому помилявся. Ноосферу треба сприймати як символ віри, як ідеал розумного втручання людини у біосферні процеси і вживати необхідних заходів щодо втілення цього ідеалу. «Біосфера перейде так чи інакше, рано чи пізно в ноосферу... На певному етапі розвитку людина вимушена буде взяти на себе відповідальність за подальшу еволюцію планети, інакше у неї не буде майбутнього» — писав В. І. Вернадський. Інформаційний тип природокористування пов'язується із сучасною комп'ютерною революцією. Зазначене природокористування засновано на зародженні систем штучного інтелекту, біотехнологій, генної інженерії, встановленні «нового світового порядку» і «справедливої системи» розподілу природних ресурсів між «багатими» і «бідними» на них країнами. Вчення про ноосферу підкреслює значення ідей природного права і природної справедливості, що вказують на норми, з якими повинна рахуватися людина, намагаючись встановити збалансовані відносини між суспільством і природою, забезпечити рівновагу та гармонію у цих взаємовідношеннях. Освоюючи природу, людина змінює себе відповідно до законів природи, природних імперативів. Завдяки цьому вона здатна зберігати за собою функції регуляції та контролю над соціальними та природними процесами.

Вчення про ноосферу, розроблене ще у першій половині ХХ ст., на практиці, на жаль, залишається нереалізованим. Воно несе величезний потенціал, особливо в умовах глобальної екологічної кризи. За свідченнями теоретиків права, вчення про ноосферу може слугувати науковою та філософською основою юридичного світосприйняття у майбутньому [7, 22].

Таким чином, зі зростанням знань, упровадженням нових досягнень науково-технічного прогресу активне ставлення людини до середовища існування посилюється. У результаті всього скоєного сучасний світ став надзвичайно складним, суперечливим, нестійким, людство постало перед проблемою виживання.

Але й досі людством керує егоїзм як наслідок неповаги до людини, природи, невизнання єдності всіх живих істот. Навколишнє природне середовище і сама людина розглядаються як засіб, а не як мета нашої діяльності. Унаслідок цього виникла нова «мораль», яка поступово знищує умови життя, і людина все більше забуває своє місце в природі, що вона — лише її частина і без існування природи не стане й її.

Основною формою взаємодії суспільства з природним середовищем в сучасних умовах нарівні з біологічною, економічною та екологічною повинна бути саме духовна. Це пояснюється тим, що тільки тоді, коли людина переоцінить своє ставлення до природи, сформує новий спосіб мислення — менталітет, тільки тоді можна буде казати про ефективність інших форм взаємодії. Неможливо казати про подальше існування цивілізації, про взаємодію людського суспільства і природного середовища без виникнення нової екологічної етики. Адже в ній закладено основи нових моральних принципів, згідно з якими людина виступає як частина природного цілого і повинна за будь-яких обставин співвимірювати свою діяльність із законами та обмеженнями цілого.

Вважається, що завданням екологічної політики повинні стати розробка довгострокових та універсальних принципів відношення людина — суспільство — природа, перетворення екологічної політики у пріоритетну у політиці держави, переосмислення розвитку як створення людині гідного середовища мешкання, максимальне наближення технології до вимог природи, змінення системи цінностей, освіти та виховання людини.

Найважливішою передумовою вирішення екологічних проблем в країні є цілеспрямована підготовка спеціалістів у галузі економіки, техніки, технології, права, соціології, біології, гідрології тощо. У відсутності висококваліфікованих спеціалістів, які володіють сучасними знаннями зі всього спектра питань взаємодії суспільства з природою, гідного майбутнього у планети бути не може. Отже, розв'язання екологічних проблем — завдання не лише екологів, але й соціологів, економістів, правознавців, і обов'язковою умовою їх подолання є широке впровадження екологічної освіти й виховання. У даний час, на думку Н. С. Гринчак, екологічні проблеми неможливо вирішити лише технічними засобами. Необхідно якісно змінити природу суспільства, необхідна нова цивілізація з іншим світосприйняттям, цивілізація, в якій сукупність екологічного імперативу буде наявною, як і прагнення до збереження життя людини [8, 78].

Література

1. Баб'як О. С. Екологічне право України : навч. посіб. / О. С. Баб'як, П. Д. Біленчук, Ю. О. Чирва. — К. : Атіка, 2000. — 216 с.
2. Андрущенко В. Я. Українські народні прислів'я, приказки, загадки / В. Я. Андрущенко, В. В. Бичко. — К. : Веселка, 1971. — 229 с.
3. Джигирей В. С. Екологія та охорона навколишнього природного середовища : навч. посіб. / В. С. Джигирей. — К. : Т-во «Знання», 2000. — 203 с.
4. Сурілова О. О. Порівняльне екологічне право : навч. посіб. / О. О. Сурілова. — О. : Юрид.-ра, 2005. — 104 с.

5. Бойчук Ю. Д. Екологія і охорона навколишнього середовища : навч. посіб. / Ю. Д. Бойчук, Е. М. Солошенко, О. В. Бугай. — 2-ге вид. — Суми : Університет. кн., 2003. — 284 с.
6. Природноресурсове право України : навч. посіб. / за ред. І. І. Каракаша. — К. : Істина, 2005. — 376 с.
7. Бринчук М. М. Экологическое право (право окружающей среды) : учеб. для высш. юрид. учеб. завед. / М. М. Бринчук. — М. : Юристъ, 2000. — 688 с.
8. Гринчак Н. С. Світоглядні засади концепції коєволюційного розвитку суспільства й природи // Вісник: Філософія. Політологія / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — 2003. — № 54–55. — С. 76–81.

Анотація

Березинський П. А. Методологія взаємодії суспільства з природним середовищем (кінець ХХ — початок ХХІ ст.). — Стаття.

Взаємодія між суспільством і природою завжди існувала. Проте у різні періоди вона відрізнялась від попередніх форм і типів. Особливої суперечливості ця взаємодія набула в індустріальний період існування людства. На такий стан ставлення суспільства до середовища свого існування давно звертається увага. Проте людство не здатне запропонувати більш оптимальні форми такої взаємодії. Саме тому цей аспект вимагає більш детальної методологічної розробки, а також вивчення історичних типів взаємодії суспільства з природним середовищем з метою необхідності розуміння на сучасному етапі взаємозв'язку розвитку суспільства й природи як коєволюційного феномена.

Ключові слова: суспільство; природне середовище; методологія; форма взаємодії; тип природокористування; постіндустріальний період; ноосфера; екологічна етика; екологія ХХІ століття.

Аннотация

Березинский П. А. Методология взаимодействия общества с природной средой (конец ХХ — начало ХХІ в.). — Статья.

Взаимодействие между обществом и природой всегда существовало. Однако в разные периоды оно отличалось от предыдущих форм и типов. Особую противоречивость это взаимодействие приобрело в индустриальный период существования человечества. На такое состояние отношения общества к среде своего обитания давно обращается внимание. Однако человечество не способно предложить более оптимальные формы такого взаимодействия. Именно поэтому этот аспект требует более детальной методологической разработки, а также изучения исторических типов взаимодействия общества с природной средой с целью понимания на современном этапе взаимосвязи развития общества и природы как коэволюционного феномена.

Ключевые слова: общество; природная среда; методология; форма взаимодействия; тип природопользования; постиндустриальный период; ноосфера; экологическая этика; экология ХХІ века.

Summary

Berezinsky P. A. Methodology of interaction of society with the natural environment (the end of ХХ — beginning of ХХІ century). — Article.

The interaction between society and nature has always existed. However, in different periods it is different from previous forms and types. Singular inconsistency, this interaction has become the industrial period of human existence. At this state of public attitudes to the environment of its existence, has long drawn attention. However, mankind is not able to offer a more optimal form of such interaction. That's why this aspect requires more detailed methodological development, as well as the study of historical types of interaction of society with the natural environment to the need to understand at the present stage of development of the relationship of society and nature as a co-evolutionary phenomenon.

Keywords: society; environment; co-evolution of nature and society; methodology; form of interaction; type of nature management; postindustrial period; noosphere; environmental ethics; ecology of the ХХІ century.